रसमञ्जरी

४७३

[illegible]

र° मं° १

ॐ श्रीगणेशाय नमः आत्मीयं चरणं दधाति पुरतो निम्नोन्नतायां भुवि स्वीयेनैव करेण कर्ष
ति तरोः पुष्पं श्रमाशंकया तल्पे किं च मृगत्वचा विरचिते निद्राति भागैर्निजैरन्तः प्रेमभरालसां प्रि
यतमामंगे दधानो हरः १ विद्वज्जनमनोभृंगरसासंगहेतवे एषा प्रकाश्यते श्रीमद्भानुना
रसमंजरी २ तत्र रसेषु शृंगारस्य प्राधान्यात् तदालंबनविभावत्वेन नायिका तावन्निरूप्य
ते सा च त्रिविधा स्वीया परकीया सामान्यवनिता चेति तत्र स्वामिन्येवानुरक्ता स्वीया नेयं
परिणीतायां परिगामिन्यामतिव्याप्तिः अत्र पतिव्रताया एव लक्ष्यत्वात् तस्याश्च परगामि
तया परकीयात्वमपि समायाति अस्याश्चेष्टा भर्तुः शुश्रूषा शीलरक्षणमार्जवं क्षमा च यथा
गतागतकुतूहलं नयनयोरपांगावधि स्मितं कुलनतभ्रुवामधर एव विश्राम्यति वचः प्रियतमश्रु
तेरतिथिरेव कोपक्रमः कदाचिदपि चेत्तदा मनसि केवलं मज्जति ३ स्वीयापि त्रिधा मुग्धा मध्या
प्रगल्भा चेति तत्रांकुरितयौवना मुग्धा सा चाज्ञातयौवना ज्ञातयौवना चेति सैव क्रमशो
लज्जाभयपराधीनरतिर्नवोढा सैव क्रमशः सप्रश्रया विश्रब्धनवोढा अस्याश्चेष्टा क्रिया
क्रियामनोहरा कोपे मार्दवं नवभूषणे समीहा च मुग्धा यथा आत्तं मे किल कामदेवधनुर्लीपा
लेव कालेशुभे वरूत्वा कान्ति विधिर्विधास्यति तनौ नानाऽरुणमणी दृशः दृष्ट्या खंजनचातुरी मुख
रुचा सा धात्री सा धरीवाचा किं च सम्पा समुद्र लहरी लावण्यमामंत्रते ४ अज्ञातयौवना यथा
नीरजीरकुंपागतानश्रवणयोः सीत्कारस्फुरत्तेनयोः श्रोत्रे लग्नमिदं किमुन्नलमिति ज्ञात्वैकवन्य
स्पति शैवाला कुरशंकया शंकया शिशुतौ रोमावली भ्रंशयति ज्ञात्वा नाम्नी निसृष्टः सखीम

विरहतरुणीभवणरक्षति ५ ज्ञातयौवना यथा सभ्रूभंगः शंभुरंभोजलोचनेनस्य यापरः नवेन
कस्य पन्नसंवद्देहे डाभविष्यति ६ नवोढा यथा देहलीस्थनापि शयने विनिवेशितापि क्रोडे कृता
पि यतनेन वाहिर्वगतम् जानीमहे नववधूरथ स्य वशणायः पारदस्थिरपितंतमनेकरणे ७
विस्रब्धनवोढा यथा दरमुकुलितनेत्रपालिनीवीनियमितबाहुकृतोरुयुग्मबन्धकरकलित
कुचस्थलमवोढापि तिसमीपमुपन्यकस्य सूनः ८ समानलज्जमदना मध्या यथा पथिवानिव
श्रयादतिविस्रब्धनवोढा प्रस्याग्रेस्ता सायासिप्र यमिये यंत्रवक्रोक्तिरपेयेत्थं परुषवाग्यथा स्वाप
श्रियानन विलोकनहानिरेव स्वापवृत्तौ प्रिकस्य हृणप्रसंगः इत्थं मरोरुहमुखीपरिचिंतयंती
स्वापं विधातुमहातमपि प्रपेदे ९ पतिमात्रविषयकेलिकलापकोविदा प्रगल्भा वेषणयोक्र
लदाणां वपतिमात्रविषयत्वाभावानतज्ञातिव्याप्तिः प्रस्याग्रेस्ता रतिप्रीतिरानन्दासंमोहः
प्रथमं यथा सेरसफ्फलतमाकलय्यवदनं संश्लिष्य कंठस्थले निष्पीयाधरबिंबमंबरमपाकृ
त्यकुचस्थालकम् देवस्थात्रुजिनीपतेः समुदयं जिज्ञासमाने प्रियेवामाक्षीवसनांचलेः प्र
वणयानीलोत्पलं निह्नुते १० द्वितीये यथा नवेहितस्वरः स्थलेऽधरदलेरदस्त्रणएक्षुनाव
कुलमालिका विगलिता च मुक्तावली रतांतसमयस्य या सकलमेतदालोकिते स्मृतिः क्वच
रतिः क्व च कवचनवालिशिक्षिताविधिः ११ मध्या प्रगल्भे मानावस्थायां प्रत्येकं त्रिविधे धीराऽधी
राधीराधीरा चेति व्यंग्यकोपप्रकाशाधीरा स्फुटव्यंग्यकप्रकाशाधीरा २ व्यंग्याव्यंग्यकोप
प्रकाशाधीराधीराः इयांस्तु विशेषः मध्याधीरायाः कोपस्यसीज्ञिका प्रधीरायाः परुषवाक्

र॰ धीराधीरायाश्च वचनहृदि तेन कोपप्रकाशके । प्रौढाधीराधीरायास्तु रतोदासीन्यम् । प्रौढाधीरा-
म॰ यास्तर्जनताडनादि । धीराधीरायास्तु रतोदासीन्यं तर्जनताडनादिकं कोपप्रकाशकं धीरा-
२ दिभेदः स्वीयाया एव न तु परकीयाया इति प्राचीनलेखनमनालापमात्रम् । धीरत्वमधी-
रत्वन्तु मध्ये वा मानेन नियतम् । परकीयायां मानस्य तदानासाम्भवादवश्यकत्वात् । मान-
2
श्च परकीयायां तेन निवक्तुमशक्यत्वात् । मध्याधीरा यथा लोलालिपुञ्जव्रजनतनिकु-
ञ्जस्फारावभ्रुवः श्रमवारियाताः देहे समीहे भवतो विधातुर्धीरे समीरेण नलिनीदलेन १२
मध्याधीरा यथा नौकेलिनिशि जागरेण ममापुनर्नेत्राञ्जनं पूर्णिमानिःपीतमद्य नामधु
श्रवितथनेत्रापूर्णितमेव मनः श्यामत्वं गतं वने निकुञ्जभवने लब्धं तया श्रीफलं पुरेषु
पुनरेषमाङ्गलं वहन्कैः शरैः कृन्तति ॥ १३ ॥ मध्याधीराधीरा यथा कान्तानुरागचतुरो
ऽसि मनोहरोऽसि नाथोऽसि किं च नववयौवनभूषितोऽसि इत्थं निगाय सहसा च हसैव प्रियस्य निः-
श्वस्य बाष्पलुलिता निहिता दृगन्ताः ॥ १४ ॥ प्रौढाधीरा यथा न तल्पमजसेन जल्पमि-
ष्याया तकारी नोहृक्या नकृतेन वा परिजनकपप्रकाशकलान । इत्थं केतकगा-
र्भगौरि हृदये कोपस्य संगोपनेन त्यावेव नवे मनः सहचरीकृतीनमाविस्मितम् ॥ १५ ॥ प्रौ-
ढाधीरा यथा मानिफलमवलोकास्वीलसितेः कलायाहरं शिरसि परस्यावामस्माशो-
कमानानाति विश्रममवलकन्यानं ज्ञेया मासकं पश्य तुलवल यवलस्य कानि भाजाकरेण ॥ १६ ॥
प्रौढाधीराधीरा यथा नल्पधानपुषपं पुष्पिमियन मेवकीहन्तधीवयाकाकृत्याकृत्वा २

विस्मापि हसितेन स्फुरत्कपोलश्रिया हस्तन्यस्तकरेणुनेह गहनं धालार्त्तरमस्तालितं ओष्ठीष्ठ
षमयूखमांसलकचो विस्फारेनाद्दृष्ट्यः ७ एवं च धीरादिभेदाद्विधा ज्येष्ठाकनिष्ठाभेदेन
धीराज्येष्ठाकनिष्ठा च अधीराज्येष्ठाकनिष्ठा च धीराधीराज्येष्ठाकनिष्ठा च परिणीतत्वे
सति भर्तुरधिकस्नेहा ज्येष्ठा परिणीतत्वे भर्तुर्न्यूनस्नेहा कनिष्ठा अधिकस्नेहा न्यूनस्नेहा
स्तु सामान्यवनितासु न तिष्ठन्ति परिणीतपदेन व्यावर्तनात् धीराज्येष्ठाकनिष्ठे य
था एकस्मिन्शयने सरोरुहदृशोर्विज्ञाय निद्रान्तयोरेकां पल्लवितावगुंठनपटामुत्कं
धरो दृष्टवान् अन्यस्याः सविधं समेत्य निभृतव्यालोलहस्तांगुलिव्यापारैर्वसनांचलं च
पलयन्स्वापच्छलं लक्षितवान् ८ अधीराज्येष्ठाकनिष्ठे यथा अन्तःकोपकषायिते
प्रियतमे पश्यत्यनेकानने पुष्पस्तावकयाचनप्रवदनामेकां समायोजयत् अन्यां कु
ञ्चितलोचनांचलचमत्काराभिरामाननां स्मेराडोयरपल्लवां नवबहूमन्यामसमालिंग
त् ९ धीराधीराज्येष्ठाकनिष्ठे यथा येषां येषामपरिग्रहहरहिलयोरेणीदृशोः प्री
तये वन्तेदृह्यमनेन कौतुकविरचितं सहृदयोन्यस्तवान् एकस्याः कलयन्करे प्रथममतो
न्यस्याः प्रियो हृल्लासहृत्किमिषात् दृशाञ्चनटीमानन्दमाविंदति १० अथ प्रकटपरमपु
रुषानुरागा परकीया सा च द्विधा परोढा कन्यका च कन्यकायाः पित्राद्यधीनतया परकी
यात्वम् अप्रगल्भैव सकलापि चेष्टा परोढा यथा अथ पश्चात्कूजः स्मशरसवासमुचितः
समीरण्यं वेलाननवाविदलदेलापरिमलः अयं प्रौढद्ध्यन्यानवजलदविन्यासचतुरापराधी

र॰ त्रैवेन: मयि किमपि कंठे मृगायेन २१ गुप्ताविदग्धालक्षिताकुलटानुशयानामुदिताप्रभृती
म॰ नां परकीयायामेवान्तर्भावः गुप्ता त्रिधा वृत्तसुरतगोपना वर्त्तिष्यमाणसुरतगोपना वर्त्तिष्य-
२ माणसुरतगोपना च त्रितयमपि यथा श्वश्रूः कुप्यतु वा दिशंतु सुहृदो निन्दन्तु वा यातरः त्वामि-
न्किं तनमंदिरे सखि पुनः स्वापो विधेयो मया आखोराक्रमणाय कोणकुहराद्धुङ्कारमातन्व-
3 ती मार्जारी नखैः खरैः स्तनवनी [illegible] देशाम २२ विदग्धा द्विविधा वाग्विदग्धा क्रिया-
विदग्धा च वाग्विदग्धा यथा निविडतमतमालमालमल्लिवल्लीविचकिलराजिविराजितोप-
कंठे पथिकसमुचितं त्वया [illegible] सारकेटे निवासः २३ क्रियाविदग्धा यथा
दासाय भवननाथे न्यस्तं [illegible] दिशति [illegible] दीप [illegible] दिपति २ ४
लक्षिता यथा यत्तश्रुतेततश्चनयत्नूयात दपिवाश्रयात यज्ञवनितक्षुवतविफलस्तवको-
पिवागोपनायासः २५ कुलटा यथा एतेवारिकणान्वकिरन्ति पुरुषान्वर्षन्ति नाम्भोधराः शैलाः
शाड्वलहृन्ति न स्रजं [illegible] नेपुनर्नीयकान त्रैलोक्ये तरवः फलानि सुवते नैवारमेते जनं पा-
नः काव्येन रमालयामि कुलटा हेनास्त्यकि हृतेम २६ अनुशयाना यथा वर्तमानस्थान-
विघट्टनेन भाविस्थानाभावशंकया स्वानुपिहितसंकेतस्थले प्रतिमन्नगीमनाउमानेना-
नुशयाना त्रिविधा प्रथमेन [illegible] नि समुपागतावतिवैत्रेनिपतन्ति पत्रेलवंगलतिका-
याः सहसाः कपोलपाली शिवशिवनालीदलयुतिं तेमे २७ निद्रालवो किमिष्टनाति
कपोतपोतव्यायस्तनतनमहीरुहपल्लवानि तत्रापितनिनवनानिकियन्ति संतिविस्य । २

स्तनप्रियतमस्य गृहं प्रयाहि २८ कर्णकलितरसालमंजरीपिंजरीकृतकपोलमंडलः निध्यात
नयवक्त्रविवर्तनायथामयुवतिर्विनिरीक्ष्यते २९ मुदिताकथ्यागतोहृष्टेषु निहृतिपतिर्वयितानना ।
स्तनेश्वरस्य स्तनेषु पाटवमस्त्रियान्ः इत्यनिरायतनहरणीकृत्य कुंभस्थलीशिरामाचक्रकुचकंचुकसुधेवि
तमालतान ३० कन्यकायथा किं विलोक्य वितस्तारयमिवरलसूवहिसाविस्मितश्रांतश्रांतवि
लोचनयुतिभुजापर्यस्तकर्णोत्पलम् प्रगल्भास्फुरदंगुलीयककरू चाकर्णास्फंदयनेऊवा ।
णाटपकन्यकासकृतिनिसव्याजमालोकते ३१ विनमायोपाधिकमकलपुरुषाभिला
षासामान्यवनितानां त्वमिमिरेहितिपनावगुरकायामेरावनामप्यामिः नचविनमायोप
येरभावात् इतिचेन्नैवम् मायिकाश्मीरहीनादिहाततिमहाराजेन्द्रवल्कानन्तमहर्षीतेनाव
गम्यते न च विनमायोपाधिदेवसामान्यवनितायथा दृष्ट्वागणासन्निधावुद्वयनेदाता
रमभ्यागतेवल्लोनातत्वतः परस्परमिवाल्लिष्टकं रत्नीहशाशाः प्रीनद्युस्तपयासिमुचति
मुकुमीलामिषात्कं नलोकृहिः किं च यनागमे कथयिन्नु कर्णांतिकंगाच्छति ३२ एताग्र
न्यसंभोगादुःखितावक्षोकिनाविनामात्रवृत्यक्षतिसाभवति ग्रन्थसंभोगादुःखितानामयथा
वहतिनिरमाः कंननतपापीयसागृहम् किंशुकाभरणादेहदृश्यतेकथमन्यथा ३३ वक्रोक्ते
गविनाह्रिया प्रेमगर्विताविनासौंदर्यगर्विताविना प्रेमगर्वितायथा वपुषितववेनातिरत्नभूषाप्रयु
क्तिप्यन्यतमासि किं ब्रवीमि सखितावनयनानवालक्ष्मीकं कलयतिमेनविश्वषणानिकांतः
इथ सौंदर्यगर्वितायथा कलयानिकमलोत्पमाननमहो सामुत्ययनितावाविमयथारमस्यसास्य

सखिकथयकिमाचरामिकांतेसमननितंबमहिलैवदोषः ३५ मानवतीयथा प्रियापरा-
धसविकाविप्रामानः सचलघुमध्यमगुरुरूपः अल्पायसनेयोलघुः कष्टायसनेयोमध्यमः कष्ट-
तरायनेयोगुरुः अस्याप्यत्रत्रमाभाभासएव अपरस्त्रीदर्शनादिजन्मालघुः गोत्रःस्खलनादि-
जन्मामध्यमः अपरस्त्रीसंगमादिजन्मागुरुः अन्यथासिद्धकौतूहलाद्यपनेयोलघुः अस्य
थावादस्याप्यस्यापनेयोमध्यमः शरणापातभूषणाद्यपनेयोगुरुः तत्रअपरस्त्रीदर्शनादि-
जन्मयथा स्वेदांबुभिःकवलनपिशिथिलमंगम्भूमौशुग्नोनोदरिक्वचनकेवकिंनचकास्ति अमो
विलोकयसि भाषयसि प्रियेपिमानःकटाक्षनिपदनवतनुविरूः ३६ गोत्रस्खलनादिजन्मा
यथा यद्गोत्रस्खलनेनतत्रअश्रमायदिनमन्यसे रामालिख्यालिसखी शेपथेनविकारय ३७ अ
परांगनासंगमजन्मायथा दयितस्यनिरीक्ष्यभालदेशेचरणालक्तकपिंजरंसपत्न्याः अरुं
शेनयनस्यकोणभासानिमुक्ताःश्रिविरोपमाबभूव ३८ एताःषोडशाअपिअष्टाभिर-
वस्थाभिःप्रत्येकमष्टविधाःप्रोषितभर्तृकाः कलहान्तरिताखंडिताविप्रलब्धा उत्कावासक-
सज्जा स्वाधीनपतिका अभिसारिकाचेति गणनादष्टाविंशत्यधिकंशतंभेदाभवंति तासाम-
पिउत्तममध्यमाधमभेदेनगणनयाचतुरधिकाशीति चतुःशतत्रयंभेदाभवंति तथाहि ३ यो
दशविधास्वीयाद्विविधाचपरांगना एकावेश्याएवमष्टाष्टावस्थाभेदात्तेनमताः तांपुनर्वि-
विधाउत्तमाधममध्यमाः षट्शतत्रयंनासामशीतिश्चजरून्नेदेति एतत्एतासांदिव्या-
दिव्याभयभेदगणनयाद्विपंचाशदधिकशतत्रयंतस्सहस्रंभेदाभवंति दिव्यादिव्याः ५

अदिव्या मालत्यादयः दिव्याः दिव्यादिव्याः सीतादयः इति तत्र अवस्थाभेदेनैव नायिकानां भे
दात् जातिभेदेन भेदस्वीकारे नायकानामप्येवमानन्त्यं स्यात् तथा भेदान्नायकानामपि
संति तथाहि इन्द्रादयो दिव्याः अदिव्या माधवादयः दिव्यादिव्या अर्जुनादय इति यद्य
पि मुग्धायाः यथा धीरादिभेदाभावस्तथा विप्रलब्धाया अप्यभावात् तथापि विविधिताभा
वो संचितमर्हति तथापि प्राचीनलेखनानुरोधेन नवोढामालेख्यैते भेदाः प्रदर्शिताः
देशान्तरगते भर्त्तरि सन्तापव्याकुला प्रोषितपतिका उक्ता कलहान्तरिता विप्रलब्धा प्र
भृतीनां पतिर्देशान्तरगतो न भवतीति न तज्जातिकाभिः प्रस्ताद्द्वादशावस्था मुग्धा प्रो
षितभर्तृका यथा उः खेदीर्घतरं वहन्नपि सखीवर्गाय नो भाषते शैवाले शयने स्रजं
साथ पुनः शृतेन वालज्जया कंठगद्गदवाचमज्जति युग्मशायनेन बाष्पोदकं स्तनापसहन्नेप
टं तु जमुखी न हृदये चेतो भवः ३९ मध्या प्रोषितभर्तृका यथा वासस्तले रेव वपुषो वल
यितदेवहत्त्वस्य मैव जयनस्य चरत्नकांचीवाचाल मृगारस भरोत्लरं भोः समस्तं मयाथिके
भवति मे सखि किं निदानम् ४० प्रौढा प्रोषितभर्तृका यथा मालावालांबुजदलमयी
मौक्तिकी हारयष्टिः कांचीयातेष्वभवनिहरौ मस्थवः प्रस्थितेव अप्यहं मे किमिदं य
मनी वर्तते वानरोनिवानुपवाहोवरहहवलयं पाणिमूलं प्रयाति ४१ परकीया प्रोषितभ
र्तृका यथा स्वप्नोपमप्रदलं ददाति तदापि स्नुसंज्ञया शूयते सर्वाम मरशंकयान चनया
समस्पृश्यते पाणिना यात्वं वाच्चिसहृजनेन स्ववचसा प्रत्युत्तरं दीयते श्वासः किं तनु

र॰ मं॰ ५

5

तेद्धावहकूजःकुंजंगीहषा ४२ सामान्यवनितोषितभर्तृका यथा विरहविदितसंतःश्रमवि
त्तापकान्तः पुनरपि वसन्तमाद्रैत्यमेवास्यतीति मतिर्विनिवयमन्त्रोमनस्यवाष्पोदविस्रवि
स्रजनितुवपोषितस्तरटेसोपविष्टा ४३ अन्यभोगाय चिह्नितः सातरागाक्षितिपतितं
स्मः सा विदिता आनतिमपलताणम् अस्याश्चेष्टा अस्फुटालापविनासनायमाहङ्कवा
प्रलापादयः मुग्धा विदिता यथा वत्तः किमुकशोकिंतमितिकिमपिप्रस्तुमिच्छन्ताः
नयनेन वोढमहदृशः पाणिनाविदध्ये ४४ मध्या विदिता यथा वस्त्रेण विहितमपोदः
यिनस्यवीवनदीर्घनिःश्वासितजल्पानिनैव किंचित्र आननजलेन वदनं परिमार्जयन्ती बा
लाविलोचनजलानि निपातयन्ति ४५ प्रौढा विदिता यथा माधुरीस्यविपलपल्म
लहशः पादांबुजालक्तकैरालिमानतमानती कृतगुरुर्वीचित्रापिनिवाभवत् उत्पन्नो
क्रवनीनवाहूनवनीनिः श्वासकोस्ये हशोधातंमंगलमेमनाकरतलादादर्शमादर्शि
यत ४६ परकीयाविदिता यथा कान्तेनिरीक्ष्य वलयौ किंतकेऽटेशशुकोक्त्याप
रभियापकृतानवाचः हन्नोमुकेरगाहदृशा सर्वे दृष्ट्वा हृतान्यवनिरुदयिरेनयनान्त
पाताः ४७ सामान्यवनिता विदिता यथा उरक्तवपयोयमांकिंनमिदं कृतोमेतमा
ननोमपि निपीयतनावस्तुरायदेगीकृतम् इति पुष्पवलयेन सः प्रियमस्यवाराह्निया
कृणान्कनककंकणाकरतलानमाकृष्यते ४८ पतिमवमत्यपश्चात्परितप्यमाना कलह
न्तरिता अस्याश्चेष्टा ध्यानिःश्वासतापमोहज्वरप्रलापादयः मुग्धाकलहान्तरिता यथा ५

प्रत्युत पतिपार्श्वे न लज्जमाना कथयति नापि सखी जनाय किंचित् प्रसरति सुलयानलेन बोधावह
तिपरं न विरागशून्यमनः ४९ मध्याकलहान्तरिता यथा विरमति कथने विना न खेदः सन्ति क
थने समुपैति कोपि लज्जा इति कलहमपो मुग्धी सखीभ्यो लपितमनालपि तं समाचकांक्ष
५० प्रौढाकलहान्तरिता यथा प्रकोपः किमु नेत्रशोणिमाने किमकार्षीः करपल्लवावरोधं
कलहे किमधाः कथा रसे तेहितमर्थमनुविदंति देवदूत्यः ५१ परकीया कलहान्तरिताय
था मन्ये यस्य कृते गुरुलघुवचोभीरुकनिष्ठीकृता ये ययौ को शयने गतेन सहस्रवीनीतिः कृ
ताहृतनेः निशुकान्तरणवत्रयायाः प्रविनिता स्वान: स्विनी विहवत्सकोपादवयी विनोहतपियासा
नवलीयाल्पियः ५२ सामान्यवनिता कलहान्तरिता यथा पत्यके रुहल्लत्पपाणिकमलेभावण
लये यत्कृतं न्यवनतावाममयप्रहुलाटफलके भागपाततरेवेयमा तत्सर्वं मत्रियोया यथार्थमकोरात
सिन्धकोपः कृतो यदि ज्ञायदि सा मनी वितिष्ठति तत्तद्यद्यपि के हितेपि रवयः ५३ संकेतनिकेतेन
प्रियमनवलोक्य समुत्कलहृद्या विप्रलब्धा अस्याश्चेष्टा निर्वेदनिश्वाससखीजनोपा
लंबचिन्ताश्रुपातमूर्च्छादयः मुग्धाविप्रलब्धा यथा आलीभिः शपथैरनेकपटैः कृत्वो
दर्शनीनया स्वयंतनसुनिशीदावित्तमितयानवधूस्थितनतीव्रस्यितम् मत्वाः किंननवोढनीव
जह्शाकजोपकेदकायामाशमेपगकेरेवडुवरचमकारसस्पशोरहृदयः ५४ मध्याविप्रलब्धा
यथा संकेतकेलिगृहमेत्य निशीथसमये मणीहशोतिश्रुतानिः स्वमिनापवायाः श्वेष्टावंक
वनमङ्कविकासिनेत्रनोहलमङ्ककवलीकृतमवनस्यो ५५ प्रौढाविप्रलब्धा यथा श्रुत्वा

कृतगृहं निरीक्ष्य कुटिलं चित्तमपवेतोभवं द्दृतीनापि निवेदितं नामदृष्टवती हृष्टापि नेत्रातनया शोभोशोक
रवेद्दशावरह् श्रीकंठस्खलितप्रिवचापुच्छेलि परित्येकनस्पृशामभूस्यवकेल्लतिः ५६ परकी
याविप्रलब्धायथा दत्त्वा पीयूषभुजंगमर्द्विवरणावलंब्य लज्जानदीमगीकृत्य चवनाम्यकारपट
लेन तस्मान दृष्टः प्रियः सततापाकुलयानयावपरितः पाथ्यायंगातानि रोयाकृत्य कृतौनम
नमद्दिपथं गतास्तेशोयोजिते ५७ सामान्यवनिताविप्रलब्धायथा कपटवचनभाजा केन
विद्दारयोषामकलरसिकगोष्ठीं विविकाववितासौ इति विद्दसतालिरागानश्रृंगाविद्दिमवक्त्रः
विकचकमलमकांतिव्यमनाकेलिकुंजः ५८ संकेतस्थले प्रतिभर्तुरनागमनकारणयाः
चिंतयति साउत्का श्रवयिदिवसानागते प्रियसि योषितपतिकथनात्रिव्याप्तिः तस्याभवे
वयिदिवसेभवनागमननियम इति संकेतपदेनव्यावर्तनात् प्रस्यांश्रेष्ठाग्ररतिसेनाप
नभ्रांद्रकुलिकपदकदितस्यावस्थाकथनादयः सूत्राद्युत्का यथा पत्राद्यापि समागतः
पतिरितिनिश्रयः पृष्पेदपरामिस्त्रवेतसि चित्तेयस्यापि मांबीनवीडयाप्यस्वच्छति दीर्घंतश्च
सितेदधातिचकिंतनत्रुस्तनेकेवलं किंचिन्यकफलाद्धपाद्धरुचिं यने कपोलस्थलीम ५ ९
मध्याद्युत्का यथा प्रतेतेनगतां किंत्रुप्रियसखीभीतोधजे गा किंतुकुञ्जागृतिषेपवावि
किमसौशगणोश्रवेवतेते इत्थं कर्णीमृवाकेनकवज्ञः पातोपयानत्कुलादहेगाः कापितः
वोढनीरनमुखीवाक्यादकेवति प्रौढाद्युत्का यथा भ्रांतनिकुंजमंदिरविघ्नायिरमालवेपो
मानतमस्विन्निपिनस्तिमिरप्रसीद हद्घामिकिंविहितनीरयराभिरामोदामारवंकथय ८

किन्नसमाजगाम ८१ परकीयाऊढायथा स्नातेवारिदवारिभिर्विरचितोवासोञ्चनेकाननेशीते
श्वदनविंडमिमेनमित्रोदेवः समाराधितः नीताजागरणात्रतेनरजनीत्रीडाकृतादक्षिणात
मं किं नउपपत्तिश्याषिसकथनायाचितेनालिखिः ८२ सामान्यवनिताऊढायथा कथनकांतः
समुपैतिरुजमिश्रविरवेनसिखिनयंती श्रहावयान्निष्ठानदेवत्रुपारावाणांगनाकापिधनाभि
लाषात् ८३ प्रथमेप्रियवासकइतिनिश्चित्ययासुरतसामग्रीसंपादयतिसावासकसज्जा वा
सकोवारः अस्याश्चेष्टा मनोरथस्मत्वीपरिहासः दूतीप्रश्नस्मसामग्रीसंपादनमार्गविलोकनादयः
मुग्धावासकसज्जयथा संरंगुल्फतितास्कांतिरुचिरंग्रथ्नातिकांचीलतां दीपंन्यस्यतितत्रकिंच
वहुलेस्नेहेनयत्नेपुनः आलीनामितिवासकस्यरजनौकामामनुरूपांक्रियांसाविस्मेरमुखीनवोढ
मुग्धालीहृतासमुद्वीक्षते ८४ मध्यावासकसज्जयथा कृतंवपुषिभूषणंविकचरोचनाभूषिता.
कृतंतांप्पनसन्निधौकनकवीटिकासंभृतिः प्रकाशिहारिणीहशाभवनमेत्यदेहलिविलास्फुरत्कन
ककेतकीकुसुमकांतिभिर्दिनम् ८५ परकीयावासकसज्जयथा श्वश्रूःस्वापयतिच्छलेन
वनितेयंतनेप्रदीपांकुरंयत्नेनापकपोतपोतनिनदंसांकेतिकंचेष्टितम् आसन्नासविवति
नेगतिलकंलोलत्कपोलद्युतिकापिकापिकरांबुजेप्रियपथियानल्पान्तिकेन्यस्यति ८६ सामान्यव
निनावासकसज्जयथा चोलंनीलमनिचोलकंधरणिविधेयोवडामणिंत्वनेयात्यिविभ्रमकुचयोः कना
थेनविधेयोकांचीपुनः कांचनीम् इत्थंचंदनचर्चितेःशमदेःगानिसंकुर्वतीनकिमननमनोर
थेविनत्येनवारेणवारांगना ८७ सदाकृतानाकारप्रियतमासाधीनपतिका अस्याश्चेष्टा वन

विहारादिमदनमहोत्सवमदात्कान्तमेनो वयस्यात्मिसइत्यनयः मुग्धा स्वाधीनपतिका यथा मध्या न
क्रोशिमा स्तनेन मनागभिमाद्दृहेन वा कान्तिमा श्रोणीन शोभिमा गतो न जडिमा नेत्रेन वा वक्रिमा लाला
स्यं न द्राघिमा नवा विपटिमा हासेन वा स्फीतिमा प्राणेशस्य तथापि मज्जति मनो मय्येव किंकार
णम् ८८ मध्या स्वाधीनपतिका यथा यद्दर्पयति महात्मवेन कातेयदर्पकरेणवेली विषारणाति
शिमसालिपतिरेषपार्श्वे हेशानदर्पिन सुवति वेकिमाचरामि ८९ प्रौढा स्वाधीनपतिका यथा
वक्षस्या पत्रपल्लवस्तवकसौहार्दस्थलामस्य च यन्नामसर्वविदं सर्वदर्शकान्तस्तनौ स्वात्मि
स्वमनापि न राज्ञक्षति क्षति पयवेतः पर्थे हत्कार्ये कार्यमादापि न स्याममसविकथन स्याति भ
दयहः ९० परकीया स्वाधीनपतिका यथा स्वीयाः सन्ति गृहे गृहे मृगदृशो यासां विलासक्रमणकौ
वीकरलहेमकंकणरणत्कारेण विश्राम्यति कोऽहेवः सविकानेन प्रपद्य सोऽथ सखीसन्नि
यौश्रोमन्मीममवलमस्य पारिनृहोत्थितेनेमो सुचति ९१ स्वाधीनपतिका सामान्यवनिता यथा
मेस्य वशंतिमं हरिं प्रवनयोयाः सा सायाससाग रसेनातः स्तनसरोजसंहरवमन्कारादृशोर्विभ्रमा
विद्ये किंबविबिचित्रमन्मथकलावैशद्यहेतोः पुनर्विनीविनहृदंशयपच्छति प्रवामयेव किंकारणं
९२ स्वयमभिसरति प्रियमभिसारयति वा या साभिसारिका मुग्धाभिसारिका यथा समयात्तरणवेश
भूषणं शंका यन्नाने ग्रहणकपटसाहसादयः इति परकीयायाः स्वीयायास्तु शकुनपवक्रमः
प्रलेस्यनासंपादकस्यष्टेना या भवणा स्वस्वीयाभिसारिकायामसे भवान मुग्धाभिसारिका।
यथा हन्नीविमुडणागनामसहचरी राजिः सहस्याधिनी देवज्ञो दिशाति स्वेनेन जलदः प्रस्थान

वेलां शुभाम् वाचेसंगालिकीनवोतिनिमिवस्तोमापि किलीववैजालेयं दयिताभिसारसम
यामुखेयविमुच्चावपाम् १३ मध्याभिसारिका यथा भीतासि नैव भुजगात्थिमकुत्रसमी
पुनः किमपिकपस्वीकरोषि प्रेमायरधानिमिवस्त्राभिनाशितान्विमहाविसाधिवहनाह
दिकिञ्चनोषि १४ प्रौढाभिसारिका यथा स्फुरद्भुवमिजभारमेरुरागीकिशलयकोमल
कान्तिनापदेन ग्रथकथयकेयमहेतगतेयदिनतिशासुमनोरथोरथः स्यात् १५ परकीयाभि
सारिका यथा रमसाकेभिसत्सुधतानांवनितानामपि विचारिदोविवस्त्वान् रजनीदिवसोयकार
मधिविधिनेवसमविमार्गपवमार्गाः १६ ज्योत्स्नाभिसारिका यथा वेद्धादयेचदलभृत्कोरुसुवहस्य
किरणावितिनिर्गलाद्या मनोनिहृत्वसदनेनापिवाणान्करणकोदाविभरांवकाम १७ ......
दिवाभिसारिका यथा पल्लीनामधिपस्य पंकजदृशांप्रेमसौख्यमाप्तेनजातेसमग्रनना मिथ्यः कूल
महोत्साहपुरः प्रस्थिताः स्वयात्रास्थितेयाविहसगतेयाः शुद्धान्तमार्गोनेपहूतोः स्थितक
पालयौविजयतेकोयमवेकदयदः १८ सामान्यवनिताभिसारिका यथा लोलश्रालान्वमत्त
निम्नविलसन्काञ्चीलता ‥ हृतनिन्यवकंचुकवंपवधुरवलदत्तोजकंभोजति स्फुजेन्मेनलन्नूपु
रधनिवलञ्चामीकरालेकृतिकृष्णशृङ्खयायातिकृतिनः कस्यापि वारांगना १९ सुरध्यायालङ्कश
याम्येनमध्यायालज्जमदनसाम्येनप्रगल्भायाः प्राकाश्यप्रायाम्येनपीरायाधैर्यप्रायाम्येनअधी
रायाश्चधैर्यप्रायाम्येनधीराधीरायाधैर्याधैर्यप्रायाम्येनज्येष्ठायाः स्नेहाधिक्यप्रायाम्येनकनि
ष्ठायाःस्नेहन्यूनप्रायाम्येनपरोढायाःसंगुप्तिप्रायाम्येनमुग्ध्यायाःस्वकन्यकायाःसामान्यवने

र. म. ८

नायाः पनशापात्मेन अष्टविधनायिकानांवर्णनमितिशेषः अस्यामेवलक्ष्ये यः कृतं प्रियमवेक्षते रसे।
स्वगतं शून्यानतलामासितव्यवसनेच्छितेन गतेपुरः यानेनिश्चितवेतसिप्रियस्य मे सर्वे मम प्रस्थिताः
गतवेमतिर्जीवितं न प्रियसहस्राण्यः किमुत रूप्यते इत्यादिप्राचीनग्रन्थकारैर्लक्षणात् अग्रिमक्षणे
देशान्तरनिश्चितगमने प्रवत्स्यत्प्रोषितपतिकापि नवमी नायिकाभवितुमर्हतीति तथाहि तस्याः
प्रोषितपतिकाविप्रलब्धोत्कास्वनानभावः भर्तुः संनिधिवर्तित्वात् न च कलहान्तरितायामन्त
र्भावः कलहाभावात् अनवमानितपतित्वाच्च नापि खण्डितायामन्तर्भावः प्रियस्यान्यसंभोग
चिह्नस्यागमनाभावात् प्रियायाः कोपाभावदर्शनात् काकुवचनकातरप्रेक्षणादिसत्कि
न्तः पत्युर्यानदर्शनाच्च न वासकसज्जायामन्तर्भावः वासरनियमाभावात् सज्जीकरणाभावनिर्वेद
दर्शनाच्च न स्वाधीनपतिकाभावः अग्रिमक्षणे एव संगविच्छेददर्शनात् न हि स्वाधीन
पतिकायाः कदाचिदपि संगविच्छेद इति संप्रदायः व्रजन्नपि पतिः स्वाधीनपतिकायामिति
रूप्यते अन्यथा भर्तुर्विस्वाधीनत्वमेव तस्यामन्त्येन नेहतथा सर्वथा भर्तुर्विदेशगमनाकि
ब्ल निर्वेदाश्रुपातनिःश्वासवनविहारादिमदनमहोत्सवव्यतिरेकदर्शनाच्च नाप्यभिसा
रिकायामन्तर्भावः अभिसारोत्सवाभावात् अन्तस्तापदर्शनाच्चेति युक्तमुक्तमपश्यामः ल।
क्षणं च यस्याः पतिरग्रिमक्षणे देशान्तरं यास्यत्येव सा प्रवत्स्यत्पतिका अस्याश्चेष्टा काकुवचन
कातरप्रेक्षणगमनविघ्नापदर्शननिर्वेदसंतापसंमोहज्वरनिःश्वासबाष्पादयः मुग्धा
प्रवत्स्यत्पतिका यथा प्राणेश्वरे किमपि जल्पति निर्गमाय तन्मोदरी वदनमानमयां चकार ८

शालीपवनर्निशृतमेमल्लनानिकजेमुन्मानकोकिलकलधनिमालनान ८९ मध्याशेषाघ्यन्यानि॰
कायस्था गतेप्रियेवदतानि: श्रमितेनदीर्घमासीनवानयनयोर्जलमाविरासीत् शाखुलिपि
पठितमेणरश्शः परतमालस्थलीकिंसुकवः सष्पाजगाम ९२ शेषाशेषाख्यन्यानिकायस्था म
यं सुवृत्त लक्ष्मवामपिनतुन्याणिकियाराजवरलेनाहे विहितांजलिमुपेतइन्दुमिसंत्यवद
नामलेक्षसमेपटीरमुदकंयकुप्रिमिंदीयते स्मात्वैव पयतिकिमुविषज्वालावलीडुःसह म
९४ परकीयाशेषाख्यानिकायस्थ्यस्पनगामूर्धिपद्मगलमर्जिविमुक्ताशुराणुकानीति॰
कापिकिंनमध्यतोहेतोर्मयाउक्तंते श्रृगालोशनयालनानयनयोः कोपिक्रमोरेवकः कंभीणाक
परामवयमनसोशुभ्रकेलयिपश्यिते ९५ सामान्याविनिताशेषाख्यानिकायस्था मुग्धेप्रदेहिव
लयायमवहिसोगमामायमायास्तनिवाहिः सस्मापदेहतन् इत्युक्तिगयोविगलनयनोदुर्यावा
मंगनापियतनमकरयोर्वेभार ९६ अहितकारिण्यपिप्रियतमेहितकारिण्युनमा श्रुत्वाउतेम
वमकलावेष्ठा मायस्था पतिःशयनमागतः कुत्रविविचित्रेनावःस्थलः प्रसभवचनामतेरणम
तोष्ठवामभुवा शुचविंसुमनासिनपुलिपटीरणकद्वेवहारिविलसहिलोचनवमन्दैरेव
जैः ९७ हिताहिताकारिणिप्रियतमेहिताहितवेष्ठावतीमध्यमा श्रुत्वाल्लघ्यवहारानुसा
रिणीवेष्टापथ्या कांतेमागासिकंचुकस्पृशितयासाचीकृतग्रीवयामुक्ताकोपकषायमन्म
थशरक्षता: कटेर्लोकुत: सांकेनेहदद्धासकेसवर्चसाधीकयावालसाप्रीतिः कल्पलतेवका
वनमहादानीकृतानाम्रकुवा ९८ हितकारिण्यपिप्रियतमेअहितकारिण्यधमा पंचैवनिति।

र॰ मं॰ ५

9

मिनकोपनां चंडीत्युच्यते ११ अस्या निष्कारणकोपनादयमेव भेदो यथा प्रत्याने तनवयः कोतिकम
लच्छायांगुलीको भोक्तरे श्रीखंडद्रवधारयाशिशिरया मांगे गुरुं पिबति नं स्मिन्स्वपादं विडुमद्ववन
दीर्घितनंबा श्रमिश्रांत ज्ञानमेराजपचमहशाखं थेदूश्याक्रमयति ८४ विलासमभिधायान्येकमता
सास्तुनममस्थमायममेदानेदाहृताइति विभ्रमविभ्रमकारिणीर्यापार्श्वचारिणीमखी नस्या
मंडनोपालंभगिलापरिहासप्रभृतीनि कर्माणि मंडने यथा स्तनकानकमहीधरोपकंठप्रिय
करपल्लवमुल्लसमोदम ८५ भ्रिमकलिकामिवालिं वितीकमलमुलीकमले: सखीजनवान ८६
नपालेवो यथा स्तनसुधानेसुवितितदिशः श्रवणयस्तापदानां यातामो देधवाणि वलये सर्वनः
स्नावयति नेनेत्वं हृदयदाति विपुलसमसखी शुकमेतंत्रभिस्त्वेदस्य दास्मितदिदनाथमे विस्मयाय ८७
स्थिता यथा सानेदमालिवनमानि विलोकनायुतिर्गोष्ठकुंजमिति किंन विचारयेथाः ८८
कारिणीमयुलितोदिवमेथमंनिवार्योप्युतस्वपलंबुपुरुदाश्रकोराः ८९ परिहासो यथा श्रुता
रभिनिलिखिनामहनिवेदयस्तकः सममोदशमहमतिमुलोकतः इत्थमखीजनवचः श्रुतिप
थमयः सीनास्मितमुनिभिकतनयांचकार ९० सख्याः परिहासवस्त्रियस्यापि परिहासः यथा भू
मेत्या दिशिस्मितत्विमसंवीनवाभिविश्रमिविहस्यसहवर्तीणि भाषमाणो राधाविरापदशनवृणा
भूयमानविवायाघवदनमानमयांचकार ९१ प्रियस्यपरिहासवस्त्रियायाः परिहासः यथा दि
व्यंकारिकथंयनः सस्युनीमीलोकथंपावको दिव्यनदिविलोवनेकथमाहदिव्यमवांगेनव
तस्माद्भूतविपोननयायस्थितिनोहारः परिहासपनामिस्यंपोनमुबाविहस्यनापिनःशय्यस्थिताया ९२

त्वः तृष्णापारपारंगमा इति तस्याः संघट्टनविघट्टननिवेदनादीनि कर्माणि संघट्टनं यथा श्रेव
तिरत्ननिकुरंबमालिनि मिरांमदइत्निवेव तिमनोभूः उत्केनत्वजेयुके विश्वपरके मनकाश्मिन्विर
निवेदनं यथा चक्रे चंद्रशालोप्रदीपकलिकाधायायणम उलेनतस्याः देवबुधाह शाणिवा
माश्रयः सप्तमी लतिनत्वभ्रमः श्रिरस्मानेतेनसद्मासाश्रीक्रुसानिश्चेष्यन्ता स्वेनहृत्तत्र तथा
यथा न भवति त्रैलोक्ये यं नमः पूगारस्याभयानिष्यनामायकोपिनिवृष्णनेसचत्रिविधः
पतिरुपपतिर्वैशिकश्च विधिवन्माणिणा दूकःपतिः यथा त्वं पीयूषमयूखमुखाशिशिरत्विषा
स्तुषाशीकृताखं भोगीद्वविलं वर्मकिंगुफलाणाभोगैः पाते वीडयत्वं स्वस्थोहि निकेवसियमले
लैरंगैस्थिरीघोपमैः सैयंशैलसुनाके वारमहृसः कांसायथिलमपति ॥ ८ ॥ अनुकूलदक्षिण
धृष्टशठभेदाञ्चतुर्धा सार्वकालिकपातानावत्वरसावतिसर्वकालमनुकूलः यथा
धृष्टिं हरमवकोमलाहिनमणत्वशोत्यम्भोक्रूतेवसंमत्तलक्षुतासयाहि पवनेनं तविदमस्त्वा
रय सान्द्रस्पर्शप्रदं काननाभोगेतिगाढमागाढं हिसीतामेवविपिनमयासंदेयतेनानि-
गीकृतकंठेन सकलनायिकाविषयकसमसहृतादवागोरहितः यथा पतत्सुरः स्फुर-
तिपयस्यशासहसहमतिहृदयकथकत्वनिवेशयामि इत्थाकलय्यनयनोत्पलके निमीलितोमा
वितेनवपुषास्थितमच्युतेन भूयोनिःशंककृतदोषोपिधृष्टो निवारितोपि भूयः प्रणतपदाय
गताधृष्टः यथा तद्रोहार्द्रैः कमलकमलयोर्हाररत्नैर्निवारितोपिविनायजानापुनरूपगतो हरनोर-
नटंहिः नत्वोपानेकनकवलयस्थमेत्रषयमाहरोधृष्टः पुनरपिमयापार्श्वपदमसमः १

र॰ म॰ ९

10

कामिनीविषयककपटप्रबन्धः शठः यथा मौलौ दाम विधाय भालफलके व्यालिख्य पत्रावलीं केयूरं भु
जयोर्निधाय कुचयोर्विन्यस्य मुक्तास्रजं । विश्राममसमर्पयन्हृदयेशः काञ्चीं निवेशयन्कलातीरे ।
श्रिमयाकरोति सखि दुनाहं खलेन वाञ्छितः ४ अथावापहानिहेतुः पतिर्धृष्टपतिः यथा शाकाश्चावलितेनप
वेनयनश्रीतेनननन्दलेनकेयूरवधनिश्चरिभीतिचकितेनायत्रवाञ्छिद्यत नोवायत्रश्चनेरलमदशावे
विवायवः पीयते नोवाय त्र विधीयते चमणानेनकिं रते कामिना ५ उपपतिरपि च नवोपरस्वशठ
वेतनलितलम् अनियतनाः परबकुलवेशोपभोगरसिकोवैशिकः स यथा काञ्चीकलकाणित ।
कोमलनाभिकान्ति पावनध्वनितविचित्रितकंठपालिम् उद्भ्रान्तलोचनचकोरमनङ्गरङ्गमाशा ।
स्महे कमपि चारुविलासवत्याः ६ वैशिककलितममपसायममेदासिया दपितायाश्च यः प्र
कोपपि उपचारपराश्रयणउनमः यथा नत्वाचानसुपपरकिं चलपुलककथाजकपोलद्युतिः कान्त
केवनमाननेनशिरसाप्रुक्तास्रजे गुस्फति चक्षुःपातसहीदयत्नलहृदशः शोणानविदधियनो
वैजल्पतिनस्मितेविनन्तुतेशृङ्गारतिवीटीनवा ७ प्रियायाः प्रकोपेषु प्रकोपमजरारावानप्रकटः ते
वेष्टयामनोभावशृङ्गारतिसमयप्रमः यथा प्रासादपशुपिहृत्सवर्जितमिदंलोसलनवीतंनवचोनेश्रोणा ।
णसवोजनकान्तिलेट पिकाचिहणास्थीयतम् मालायाः करणाघमाम्भकारिकारमः कृत्वाभोजयार्षे
पः कुन्तलयोरणीप्सुहृदयशः मायतनोहरपणे ७ अयमपुपालज्ञादिस्मृन्यः कामक्रीडापामहृतकृ
त्याहृन्मात्रविचारोपमः यथा उदयति हृदि यस्मैनैवलज्जानवककणानवेकापि भीतिलेशः व
कुलमुकुलकोशा कामलंसोपनयपिनमकैरेनपानयथा ः ८ मौनीवन ‥ प्रपाठपवातंम ९

वतिनखेनेव भेदस्वात् मानी यथा वायातेनपरायणं नववधोवत्रोपमेयमनः क्रूतावावभिम
मयास्वविनयं व्याजावहिः स्थिते प्रातर्वीनविलोकनेपरिहृतालापेविहृमानने प्राणेशेति
पतेति हृतहृणणावामधुर्वोहृपः ९ वाकैर्ष्याव्याजसमासमस्त्रनवः वचनव्याजसमासमा (
यथा नमोजनटालेहीटनगोलकालेनिशायां स्ववतिर्गतायाः नेटनदीनोनिकटीवनानोच
टनशांतोटीकः सहायःवेष्टासमागमो यथा कांतेकलककजेवीरंकेरोकमपिकुर्वति प्रागा
तलिलितेभानोविंकुर्मिकुशर्वीटटो ११ प्रोषितःपतिरूपनिर्वेशिकस्य भवति क्रमेणादाह
तणानि कुर्वरंभाहटापिकमलेशैवलेकेपापाशीवक्रैवेट्टोलेयनमस्टते मध्यदशेगमणालम्
नाभीकृणेवालिरपिमरिन्ग्लूवः किंचपाणिर्यस्याः सोचकुर्वसिनकश्येदततापस्यशांतिः १२
प्रागाः सृवः सलिलकेलिकनृहलापव्याजाउपेनमपिवतमनिवनेमावे प्रनःस्मितगुनिव
मन्कृतहृकं गैरंगीकृतेकिमपिवामदृशः स्मरामि १३ प्रपूनपरिपतन्निवोलवंधेगुषि
ततरकारमवक्रदृष्टिपातेमम् प्रकटहासितगुमनापितविपुरसहृदशःस्मरवेविहितस्मरामि १४
प्रनभिन्नोनायकोनायकाभासएव यथा सृन्येसघातिर्योजिनतावकविधाभगविनेतनिजंने
गुप्यव्याजगुपेनलितेतनमधुस्फारीकृतताहृदयः नोवृलाहृदयावृलेनविहितोव्यमेकोयव
तोकृरवेनेनापिनवतिरूतिकियनायत्वसंतास्यति १५ नववनायकायाश्ववनायकस्याभे
दाःसन्तृइतिवाच्यम् नस्याश्चवस्याभेनभेदात् नस्यादासभावभेदेनभेदाइति विशेषात् अ
नेकलनहलेणनंहष्टनशाटवमितिवनातृपवनायकस्वभावाः अन्येत्वेतिप्रलेखाना

र॰ म॰ ११

पकश्चादेः प्राचीनैरुक्तत्वादिह नोक्तः अन्यथा तु रूपभेदेन पतिनायकस्य भेदः स्यान्नैरकाविपल
वात्वेडिनाद्येयो नायकाः लोकतो ज्ञेयाः नयात्र मके तत्र वस्यायां स्त्रीणामनानामेष संप्रदायादन्य-
समानमश्रोकाप्यनेनमन्मसभेनावविहितत्ववानायकानांतत्वनायिकानाम् तः प्रतितद्‌ङ्गाव
नेरसाभासापत्तिन स्याद्‌वस्थाभेदेन नायिकानां भेदाः स्वभावभेदेन नायकानां भेदा इति शुक्त
शृङ्गारस्यणामः नेषां वनमसाचिवः पीठमर्दक विटचेतटकाविदूषकभेदाच्चतुर्धा कुपितस्त्रीप्र
सादकः पीठमर्दकः यथा कोपकोपायविधिः पपवृक्षकरुणागर्भवचो जायतो पीयूषद्रवदी-
र्घिकापारमेलरमो दिनोमृदिनी प्रालावा स्पृहयालुलोचनमिदं द्वारावतेयेनी श्रद्धंयसोकृष्ण
सितसुसंदाहितयोर्हृदानिर्वृतामहे १६ कामतंत्रकलाकोविदो विटः यथा आपातः कृमदृष्ट
वे विजयतेन सर्वेस्थराजानता श्रुतः स्मरस्थितिये द्वीनाननिकटेश्राणेश्वरोस्तु वाति पतेसिद्धसाः
प्रसन्नविशिखेविधानबद्धात्यामे मानव्यापिरसोकृष्णादारकथतत्त्वेतापि स्यस्यति संधानचतुरश्चेट
कः यथा साचेद्दामंदरश्रुतीमवनंदत्तं दैवाति कुंजभवनं सहयाजनाम श्रुत्वातेरसहृदवरस्तवणो-
कटोरपानीयपानकपाटेनमरः प्रतस्थे १८ अंगादिवैकृतैर्हास्यकारी विदूषकः यथा प्राणी
यतीरजसुवोशयनेऽपकुटमुकेदिनोस्मिकृतकंबुकमाचनाय श्रुत्वातिरसुकुंद्‌रकाविदूषकेन तथा
तत्तनस्तकणाकृतकाकटकेवनादः १९ स्वेदस्तंभोग्यतो भावः सरसं सोथवेपथुः वैवर्ण्यमश्रुप्र-
लय इत्यष्टौ सात्त्विका गुणाः यथा भेदो वा वावि हशोर्जलेऽकृचनतेठेस्वेदः प्रकम्पो धेयु पांडुगंडस्थली
वपुः पुलकितं लीनं मनस्तिष्ठति आलस्यनयनं श्रियस्वरणायो स्तंभः सखु जन्मनेतां किराजप ११

हेतिर्ज्ञाम परणीपालोकिनः रतिस्थायिभावः शृंगारः सचद्विविधः संभोगो विप्रलंभश्च।
संभोगो यथा विगलितविलोलतिजलंदः स्खलति विशृंखलनिकृज्जनितकपोलः निष्क्रान्तनितम्ब
रकान्तनितान्तलतिवीचिरमरवाहिन्या विप्रलंभो यथा प्राङ्गभूतेनवजलधरैस्तम्बदृ
क्रमाः प्राणाः पंकेरुहदलदृशः कंठदेशं प्रयान्ति अन्यत्किं वान्यवस्तु विधुरदृशुङ्गीयन्त
नवतः पल्लवज्जनिविसिनीपल्लवस्याच्चलेन विप्रलंभो चाभिलाषशिंलास्य तिशृणाकी
नेनो हेराप्रलयोन्मादस्त्या चिजडतानि यनानिदृशावस्थाभवंति तत्रसंगमेच्छाभिलाषः
यथानस्यास्वनुसरस्याचेतनयनं चानिष्पतितम् चेतोगुरुविनिमग्नं लग्नं नयनं संवतोच
मति सन्दर्शनसंतोषयोः प्रकारजिज्ञासा चिन्ता सा यथा मयाविधेयागडुकेरवनस्मिन्का
ज्ञोपकंठेकलंकेठनादः राधामयो विश्रमभावहेतौ कुर्वीत नेत्रोत्पलतोरणानि प्रियायाश्च।
नचेष्टागुणयोगवाचितसंस्कारजन्मज्ञानं स्मृतिः यथा रामीलक्ष्मणदीर्घचक्षुः स्वचकिता।
नाविष्कृतानि यथास्थानेतो समनंतरं तं नहातिसलिलयनेन वाचन्तमपि रामावलेविवर्तमानद
हृहेरनेगाढौरैः स्मासः किन्नविदेहराजतनया श्रूयः स्मरन्वितेन विरहेकालीनकोनाविषय
कथशी सापत्निपादस्मेगुणकीर्तनम् यथा स्पर्धाः कुवनट्स्पर्धावीतणीवककवीतणाम नस्माके
लिकथालापसमयः समयः सोच कामक्लेशजनितकेसलविषयकहेयताज्ञानमुद्वेगः
यथा गरलडुमकंदमिडविवेकमणाकारिजवारणोवसंतः रजनी स्मरभूपतेः कृपाणी
करणीयं किमतः परं विधातः प्रियाश्रितकाल्पनिको व्यवहारः प्रलापः कल्पनायाः कारः।

र.म. णमेतः करणविक्षेपः नखक्षतिदानमुत्कंठा यथा ग्रहिसमीलितं च लाह्वि संमीलनं मनः अहि
१२ मस्पर्शनः पाणिरयं मे किं करिष्यति शेत्कुकमं माया कामित मनागियं मे समस्तु मयि याश्रितम
12 था आपाततन्मादः विपर्यासो वा कलना व्यापारः स च कायिको वाचिकश्च कायिको यथा यति
कमकलोच्छोः प्रेस्यकान्तो मगणाना मुखमिति परिहासं कलेम मुग्धलोचन अपि स्मितलज्जावती
मानमाशंकनस्याः स्पर्शात्पुलकभाजो पाणिपंकेरुहेण वाचिको यथा किं ते विधियोग
दर्शनं मुखमहिलीयकंटपोहस्पर्शम गोत्रजन्मसदेव इंकारमात्रहासिंपूर्णानेन तादृक
कर्माणि पिक्क पनपनरीदृशमीलनीयम मदनवेदनस्मथ स्मलापकार्श्यं विहाय व्यापि :
यथा कोदंडं विरोधो मनो निवसति कामस्य तस्याञ्जपि प्रवल्ली नयनं वक्रं मनुसितेवासः
समुन्मीलति इत्यसाम्यविधौ नयोः प्रभवति स्मामि स्वस्था स्नानं नवमानं तु नाक्रमादन
नुलानेषा यथा नाङ्कानि विरूढव्याध्या विकारमात्रमेव जीवनावस्थानं जडता यथा पाणौ नी
रवकंकणः स्वनन्तदीनि क्षपमानाशु काद्दृष्टि निश्चलता कामभवभि मिलाणे वकुंडलम
कश्चिन्नापि तयास्मं मेहशान्तो मे दोभवेनाय दिवना मस्मरणान्न कोपि पुलकांकुरस्मस्तुङ्ग
स्मात निधनस्य मे गालवाणो दाहुति कदाहृता मम चिरमालालाक्षेदेन दर्शनं प्रियायाः स्वप्नद
र्शनेन यथा गुप्ताहारेन वक्रचारी केकिकणो नवदल्लाकणो त्वयाभरणमापिवानीतवानं
वन्तावत अथ स्वप्नमेव कलमुकुलेभ्रूषणमुदथानः कोयं योगो हृदय महत्त्वं तनित
मतीमः चित्रदर्शनेन यथा नीवीहारे डरसिजं विलिखितं खनंदनच्छादे च दर्शनेन दशे २

रस
१३
13

दकस्मात् इत्यंपदे विलिखितेन दयितेन विलोक्य बालाश्रुरेव न जहार विहारशोकम् सा ला
दर्शनेन यथा पेन स्वबलेनाप्यजप्रिय सखि व्रीडेन मापीड्य भ्रान्तेश्चवदेशानि मेष भगवान्
कामस्तनातनुस्तनाम् नेद्देमंडिनिकराणेयः केवलं यवशाद्यानः कोस्मोयं लोचनेमाव्रा
भवति मे रामोदरः स्वैरं माधीकस्पदमेदोहसंदरी रसमंजरीम् ढवेतकवयः कर्णे
भूषणकृपया मम तातो यस्य गणेश्वरः कविकुलालंकारचूडामणिर्देशो यस्य विदेह
भूः सुरसरित्कल्लोलकिर्मीरिता पद्येन स्वकृतेन तेन कविना श्रीभानुना योजिता वाग्
देवीश्रुतिपारिजातकुसुमस्पर्द्धाकरी मंजरी ॥ इति श्रीमहामहोपाध्यायसत्कविश्रीः
श्रीमद्भानुदत्तविरचिता रसमंजरी संपूर्णा समाप्ता ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१३